

DUŠKO KEČKEMET

Split

ZAPISI I LIKOVNA DJELA FRANE PAVLOVA, BRIJAČA I POŠTARA IZ SELA LOŽIŠĆA NA OTOKU BRAČU

U svakom našem selu ili mjestu, naročito primorskome, pojavi se prije ili poslije seljak ili mještatin koji se mnogo čime ističe, ili barem razlikuje, od ostalih. Katkada je to čovjek naročite pameti, memorije, bistrine, umjetničkoga talenta, sklonosti razmišljanju i pučkom filozofiranju. Drugi put radit će se o osobenjaku, umišljenjaku, čovjeku nastranih sklonosti, koji, s pravom ili nepravom, postaje predmetom zadirkivanja ostalih. Ali između prvoga i drugoga teško je uvijek postaviti jasnu granicu. Često su ljudi, cijenjeni



Frane Pavlov: Zvonik crkve u Ložišćima i grupni portret na pragu prozora

kao naročito mudri, zapravo bili obmanjivači, dok su se drugi, koje su smatrali čudacima, pa im se i izrugivali, u stvari znatno izdizali nad svojim suseljanima ili sumještanima.

Nameće se uvijek pitanje: koliko je mladih pastira Meštovića živjelo i još živi na selu, u zaostalim sredinama? Koliko bi se njih, da su im se pružile mogućnosti školovanja, razvilo i svrstalo u prve redove nauke, umjetnosti, javnoga života?

Frane Pavlov, zvani Franić, težak, poštar i brijač, čitav je život proveo u rodnome selu Ložišćima na Braču. Isticao se mnogim zamislama i djelatnostima, ali bio bi zaboravljen kao i ostali istaknuti seljaci kojih slava nije prešla granice njihova sela, ili u najboljem slučaju općine, da nije osjećao potrebu da i budućim naraštajima sačuva, makar u samom svome selu, ono što je doznao i načinio tijekom svojega života. Sačuvano je to u rukopisnoj knjizi njegovih sjećanja, u nekoliko slika i većem broju kamenih skulptura što ih je načinio, a što se uglavnom još uvijek nalazi u njegovoj rodnoj kući u Ložišćima i oko nje.

Rodio se Frane Pavlov 1888. godine, a umro 1961. u Ložišćima, selu na zapadnoj strani otoka Brača, svega dva-tri kilometra udaljenom od mora, od duboka zaljeva, zajedničke luke dvaju sela, Bobovišća i Ložišća.

U vrijeme prvog svjetskog rata preuzeo je službu seoskoga poštara i obavljao ju je do 1950. godine, a usput se bavio težačkim poslima kao i ostali seljani.

Godine 1951. počeo je zapisivati svoja sjećanja na 250 stranica velike bilježnice, nazvavši ih SAHRANJENA SJEĆANJA. Na to ga je potakla samoća u kojoj se tada našao. Žena mu je umrla, a jedina kći udala i iselila se u Ameriku. Poštanskom službom nije se kao penzioner više bavio, a ni društvenim poslovima kojima se prije posvećivao. Osim što je obrađivao vinograd i radio u polju, brijač je i šišao seljane u prostranoj konobi svoje kuće. Tada je imao više vremena da se amaterski oda umjetnosti i pisanju uspomena o selu Ložišću i njegovim stanovnicima.

Pisao je štokavski, gramatički vrlo nepravilno, upotrebljavajući tek pojedine lokalne čakavske i dijalektalne izraze, nastojeći da se približi pisanju intelektualaca. Sam je bio uvjeren u vrijednost onoga što radi i u svoj prirodni talent, koji zbog siromašnih prilika nije mogao doći do punog izražaja.

»... Mnogih dobrih i valjanih talenata je slabo prošlo što nijesu imali nikakvih srestava ni načina kako bi svoj talent usavršili.¹ I crna zemlja je pojela to veliko dobro koje nije izašlo na svijetlo. --- Neću reći da sam i ja jedan od takovih talenata zakopan ali sa velikom sigurnošću i mojim dokazima jamčim da sam imao od djetinjstva mogućnosti da učim, možda bi zadivio cijeli svijet. ---«²

U poglavlju »Što se sjećam u proživjelih 70 godina života« zapisao je kraće ulomke svojega životopisa, počevši od ranoga djetinjstva:³

»Najprije znadem da sam se rodio u potleušici od siromašnog življenja Ota i matere. --- Jer odmah u pučkoj školi pokazivao se u meni dobar talent. Od borove krke⁴ i žile masline stvarao sam i činio kandilire mačke kuće barke i raznih drugih stvarčica da možda se i još

u Pučkoj školi nalaze koji od ovih naznačenih predmeta jer nam je učitelj to oduzimao kao što mi je kao šestorazredniku Odličnom Svjedočbom oduzeo i pohranio sve godišnje Zadaće pisanke i risanke. ---«

»Izašavši iz pučke škole drugog nije bilo nego uzmi mašklin i motiku i kopaj i krči crnu zemlju. Sa ovim zanatom sam se tukao sve do godine 1914 Kada sam bio pozvan od Ljubomira Cippica činovnika Pošte Da hoću biti listonoša u Ložišću ---«

»Do ove godine⁵ moje ruke puno su crne zemlje prihitile. Obišao sam mogu reći polak Brača kopati i krčiti --- Također i Bobovišće prvu Americansku lozu usadio sam mu ja ---«⁶

»Prije nego sam se primio za listonošu još kada sam kopao bavio sam se nožicama i britvom. Najpre sam djecu počeo šišati. A onda sam moje vršnjake počeo briti. ---«

Brijački zanat izučio je Frane Pavlov još 1901—1903. godine u splitskoga brijača Špira Penovića, a ispit je iz toga zanata položio tek 1923. godine.

Njegova je brijačnica-konoba bila mjesto svakodnevnoga sastanka Ložiščana, mjesto neprekidnih šala, podvala i informacija. Ukrašavale su je njegove slike Ložišća, Bobovišća i Luke, stvarajući tako ambijent čest u brijačnicama većine malenih naših primorskih mjesta.

Franićeva djelatnost u selu bila je svestrana. Bio je dugogodišnji predsjednik društva »Hrvatska pučka prosvjeta«. Posebno se istakao kao posrednik između Ložiščana i iseljenika. Budući da su seljani bili većinom nepismeni, njihovi su im rođaci slali iz Amerike novac preko Frane Pavlova, pa je on bio neke vrsti američki konzul u selu. Siromašniji su seljaci pohranjivali u njega i svoj teško stečeni novac, da im ga daje po potrebi.

Ložišća su bila, unatoč siromaštvu, nekada vrlo napredna. Udruženi u »Seoskoj zadruzi« ili »Zadružnoj blagajni« seljaci su se međusobno pomagali. Bila je vidljiva i težnja za izobrazbom i kulturom, čemu je na svoj način i Frane Pavlov pridonio. Bio je on predsjednik društva »Ložiški napredak«. Zahtijevao je, među ostalim, da seljaci ne ulaze u seosku čitaonicu u košulji, već u »jaketici«.

Organizirao je i amatersko glumačko društvo, koje je često priređivalo predstave. Sam je bio i režiser i scenograf i glumac.

Može se tome dodati da je pisao i pjesme, od kojih su neke, nastale u zbjeugu u El Shattu 1944—1945, zapisane u spomenutoj rukopisnoj knjizi.

Njegova sklonost kronici i lokalnoj povijesti ima u biti nečega od tradicionalnih narodnih guslara i kazivača minulih povijesnih zbivanja. Bilježio je suvremena zbivanja u mjestu i okolici, ali je nastojao da zapiše, prema svojem sjećanju ili sjećanju ostalih sta-

rijih ljudi, i prošle događaje i predanja, služeći se katkada i kojom knjigom ili novinskim člankom, što je posljednje bilo na štetu izvornosti njegova kazivanja.

Valja svakako imati u vidu i neke pismene njegove izvore. Tu je u prvom redu Nazorov »Pastir Loda«, romantizirana povijest Brača s podacima koji nisu svi znanstveno dokumentirani.⁷ Zatim novinski članak Vinke Bulić o selu Ložišćima i njegovu zvoniku⁸ i još koji.⁹

Ni Bobovišća ni Ložišća¹⁰ nisu stara naselja. Razvila su se prije 300, odnosno prije 250 godina, od pastirskih naseobina na posjedima Milnarana i Stivanjana. Stoga su pučke tradicije u vezi s njihovim postanjem i prvim razvitkom posebno značajne i vjerodostojnije od tradicija onih naselja koja vuku podrijetlo iz daleke prošlosti.

Bobovišća su starije selo, sa starijom župskom crkvom i grobljem, kojima su se koristili i Ložišćani. Prema Pavlovu Bobovišća su se u početku zvala Stadolac ili Stanac Dolac. Ime Ložišća ili Ložišće on ne tumači lozom, tj. najvjerojatnijom asocijacijom, već riječju »leža«, mjestu gdje se ovce na paši legu (ili »ležu«), što je u vezi s pastirskom tradicijom prvih stanovnika toga kraja. (Vjerojatnije bi u tom smislu ime Ložišća potjecalo od »loga«, prvih skloništa pastira i stada.) Ložišća su seljani inače zvali Velo selo, a Bobovišća Malo selo.

Mnogi njegovi podaci pomoći će nam u razjašnjavanju pozadine Nazorovih »Priča iz djetinjstva« što se zbivaju u Ložišćima i u Luci. Tako Pavlov govori o tradicionalnoj mržnji između Bobovišćana i Ložišćana. Ona je dosegla vrhunac kada su Ložišćani 1820. zalaganjem župnika don Petra Krstulovića Sapunara sagradili svoju župsku crkvu. Što bi Ložišćani danju sagradili, to bi Bobovišćani noću rušili. Tu zavadu objašnjava reljef mača i srca uklesan u kamenom pročelju ložiške crkve, kao poruka Bobovišćanima: ili će živjeti s Ložišćanima u ljubavi ili će ih oni otjerati oružjem. Svađa između dva sela naročito je dolazila do izražaja u zajedničkoj luci (danas zvanoj Bobovišća) od koje je sjeverna strana obale pripadala Ložišćima, a južna Bobovišćima. Na potoku što ih je dijelio odvijale su se često prave bitke kamenjem, kako je to i Nazor opisao.

Razumljivo je da Pavlov posvećuje mnogo opisivanja reprezentativnom zvoniku ložiške župne crkve, istaknutom djelu kipara Ivana Rendića, kojim se on htio odužiti doktoru Mihovilu Nazoru iz Ložišća što ga je pomagao na naukama u Veneciji. Poznata nam je već zgoda kako je Rendić poslao ložiškim seljacima dva nacрта zvonika običnih seoskih crkava i jedan raskošan, više plod mašte nego namisli da se izvede. Župnik je sva tri nacрта izvjesio na crkvena vrata, a puk je jednoglasno odabrao onaj treći: »Ovoga i nijednog drugoga!«¹¹

Seljani su zatim neobičnom ustrajnošću a besplatnim radom gradili zvonik. Novac za građevni materijal nesebično je posudio dr Mihovil Nazor, time da mu dug odrade i vrate u vinu, ali uglavnom i ne računajući na njegovo vraćanje. Svaki je bratim trebao godišnje davati baril vina za vraćanje duga, i to se proteglo sve do prvoga rata. Kamen se brao u kamenolomima Boku Miraći i Gubnu. Prvi građevni poduzetnik bio je Šare, ali je odustao zbog prekomplcirane armature zvonika. Posao je prihvatio mladi klesar Matzenik iz okolice Zadra, koji je radio u obližnjem kamenolomu i oženio se djevojkom iz Ložišća.

Franićevi podaci odnose se na seoske »vode« i cisterne, na gradnju putova i cesta, na obližnje kamenolome i domaće i strane majstore koji su u njima radili.

Zanimljivi su njegovi podaci o zadružnoj ili »Seoskoj blagajni«:

»Od kada je Seoska Blagajna osnovana od tada je nastupio blagoslov Božji na selo i narod Ložišća i na svo imanje njihovo. Crna zemlja koju je narod žuljevitim rukama prebacao dala mu je života i blagostanja jer plod koji mu je ona izdavala nije više silazio u tuđe podrume i bačve, već je to Blagajna utrla uništila i iz crnih ruku otela, a svom narodu bačve napunjala...«¹²

»Blagajna« je osnovana u Ložišćima 1900. godine i okupila je odmah gotovo sve seljane. Selo je tada brojilo oko 2000 stanovnika (danas je spalo na oko 300, i to uglavnom starih ljudi i djece). »Zadruka« ili »Blagajna« osnovala je zadružni dućan, uredila uzoran zadružni vinograd posadivši ga američkom lozom. Njega su težaci besplatno obrađivali. U vlastitoj zgradi organizirala je »Težaku slogu«, čitaonicu, kazališno amatersko društvo, đачki fond, sekciju društva »Hrvatska pučka prosvjeta« (1902) s »Pučkom knjižnicom« (1924). U Luci je uredila »Uljarsku zadrugu« s hidrauličnim tijeskom za masline (1927) i mlinove za žito. Da bi se oslobodilo od advokata koji su beskrajnim parnicama iskorištavali seljake, osnovan je među samim seljacima »Nagodbeni odbor« za posredovanje.

Iseljenici su u New Yorku osnovali »Ložiški napredak« (1932), a oni u Antofagastu (Chile) »Društvo unapređenja Ložišća«.

Naredbom vlasti »Hrvatska pučka prosvjeta« je 1933. pretvorena u »Ložiški napredak«, iz kojega su se odvojili 1934. »Sokol«, a 1935. »Križari«.

Nakon oslobođenja »Ložiški napredak« je 1948. pretvoren u »Dom kulture«.

Zapisao je Frane Pavlov i prigodnu pjesmu tada mladoga Vladimira Nazora u povodu osnutka »Hrvatske pučke prosvjete« u Ložišćima na dan sv. Martina 1902. godine. Navedimo tek nekoliko stihova te pjesme bez literarnih vrijednosti:

U Ložišću selu kamenitu
Danas vrli kupe se težaci
Da proslave Svetoga Martina

Oj veselo Ložiški težače
Dva ti dara Sveti Martin nosi
Prvi dar je počinak za trudom
a drugi je znanje i prosvjeta.¹³

Više će nas zanimati neke pučke pjesme koje su se pjevale u Ložišćima, a što ih je Frane Pavlov zapisao. Nisu, na žalost, zapisane njihove melodije, ali je melodije nekih pjesama iz Ložišća i okolice zapisao ložiški učitelj i školski nadzornik Juraj Nazor, a danas su u rukopisu pohranjene u Etnografskom muzeju u Splitu.

Na ne bande za gomilu
beru koromač
tko ti kupi batikolo
Marice moja

Meni kupi batikolo
gizdavi momak
na ne bande za gomilu
kad smo brali koromač

—
Sve sam istrkala
crne oči moje
gledajuć niz more
idri drago moje

Idri idri drago
već ti je i vrime
bit ćeš već obašo
sve mletačke rive

Sve mletačke rive
i mletačke porte
bit ćeš obljudio
sve mlade divoke

—
Ovuda prohodim
jer imam dirita
ovdje vila moja
od ovoga lita

—
Sbogom polje (poje)
sbogom more
I Ložišće
mjesto (misto) moje.¹⁴

U poglavlju »Što su naši umrli starci znali i u grob odnili, a mi mlađi nijesmo naučili« zapisao je dvije stare uspavanke:

Kod koljevke

I

Nani nani niga doma
neg u polju ruže bere
kad nabere konistricu
pa je nosi prid kraljicu
kraljica se darom misli
kako će ga darovati:
tele mu je, vele mu je
janje mu je, malo mu je,
kokošica dosta mu je.

II

Škripalica škriplje
Gospa sina ziblje
pa ga nosi na more
na moru su galije
svete Dive Marije¹⁵

Zapisuje i crkvene običaje. Tako npr. da su »procesjuni« obilazili polja na blagdan sv. Marka, a onda redovito nakon prve nedjelje po Uskrsu. Molilo se i blagosiljalo na četiri mjesta protiv tuče, »peronosper«, luga, suše i »žiloksere« (filoksere) koja je uništila vinovu lozu. »Na žežinj« (uoči) Velike Gospe išla je velika procesija do crkvice pod Stomoricu. Mladići su (kao i danas) bosu u bijelim tunikama nosili »torce« pred svetotajstvom.

Pavlov zapisuje i podatke o stanovnicima Ložišća i njihovim imenima i nadimcima. Ložišća je navodno naselio neki Krstulović Lozić iz Bobovišća i po njemu su se sve ložičke obitelji dugo prezivale Krstulović. Da bi se mogle razlikovati međusobno, dobivale su nadimke, koji su ostali, dok je prvotno ime Krstulović posve nestalo.

O Nazorovu pastiru Lodi, koji još i danas (1973) poluslijep živi u Ložišćima, zapisao je da je rođen 1895. godine od oca Petra Sapunara i majke Vice rođene Perić i da je pohađao pučku školu u selu, a zatim otišao pâsti ovce (čime se bavio do prije pet-šest godina, kada je onemoćao i gotovo izgubio vid).

I bracara Jurasovih ili Mižêrinih po nadimku — »Sv. Ivan i Pavao« — kojom je dječak Nazor otplovio u grad na školovanje, bila je usidrena do prije dvadesetak godina u Luci. Kupljena je, kako Pavlov bilježi, 1874. godine i plovila jedrima 79 godina, a tek 1953. nabavila motor. Paron Zore Mižêrin plovio je jednom čitavu godinu po oceanu. »Na Božić je partio a u drugi Božić se je našao ondje gdje je brod bio upućen« (odakle je krenuo).

U boboviškoj se luci nekada još prije stotinu godina, ljuljalo mnogo brodova: trabakula, braceru, ali i velikih škuna za preko-oceansku plovidbu. Pripadali su uglavnom obitelji Nazor.

»Kad nestane škuna i trabakula — veli kasnije Pavlov — koji su plovili oceanska mora, nesta mornara i kapetana. Samo ostade mornari Bradašićevi i Juras Mižerini koji su služili kao mornari na preko oceanske škune i trabakule. Poklu su (nakon što su) prokušali sinja i velika mora i prokušali jakost njegovu povrativši se na svoj dom kupiše Bradašićevi braceru kupi paran (paron) Zore i Marko braceru i zajednički nastave posao do otrog 40 godina već kada djeca im poraste počevši da rade svaki za sebe... Pošto nije bilo tog velikog posla djeca otputuju Bradašićeva za tuđi svijet a braceru prodadu škveru ostane samo Mižerina i djeca paron Zore upravljaju šnjome...«¹⁶

Od svih podataka Pavlovljevih najzanimljiviji su nam oni koji se odnose na obitelj pjesnika Vladimira Nazora. S jedne strane dopunjuju neke podatke što ih je sam pjesnik iznio, naročito u »Večernjim zapisima«,¹⁷ a s druge, što je još važnije, osvjetljavaju stariju obitelj Nazorovih i iz drugog, socijalnog aspekta, kao mladu buržoaziju, snažniju, prodorniju, ali i beskrupulozniju od vlastele koja je proživljavala svoju agoniju. Bila je to obitelj iz prekomorskog Poljičkog primorja, koja je došla na Brač baveći se kotlarskim zanatom, obogativši se kupujući groždani drop, što su ga seljaci bacali nakon »turnjanja« grožđa i pekući od njega rakiju. Uskoro su pokupovali goleme posjede između Ložišća i Sutivana i postali bogati zemljoposjednici, brodovlasnici i trgovci.

Vladimir Nazor bio je sentimentalno vezan uza svoju obitelj, a i inače nije bio pisac koji se bavio socijalnim problemima. Stoga je njegovo gledanje na obitelj, koja je već bila prešla zenit uspona i počela se rasipati i opadati, naročito pod udarcima filoksere i agrarne reforme, nostalgичno i više poetično nego analitičko.

Frane Pavlov, pak, odrastao u siromašnoj seljačkoj obitelji Nazorovih kolona, u svojem je krugu dobio drugu sliku o Nazorima veleposjednicima. I u njegovim ocjenama i sudovima ima pristranosti, kao i u pjesnikovima, ali korisno je čuti i njegovo svjedočanstvo, priprosto tumačenje socijalne podloge Nazorovih vinograda, navdara, brodova, kuća i magazina na Braču i u Veneciji.

»Bilo je nekih (Ložiščana) koji su se bavili i mornarstvom neki su radili po tuđim brodovima i plovili u daleke tuđe krajeve ti brodovi su protekli od nekog čovjeka koji je došao ispod Mosora sela Jesenice taj čovjek je došao kao spenkulant (!) sa jednim kotlom za kuhanje rakije. Pošto se naš narod nije bio naučio i privikao na pečenje kuhanje

od dropa rakije, taj špenkulant je stim zanatom je učinio silni novac prozove se Gospodin sagrađi kuće po moru kupi tri velika broda i snašim narodom kao mornarima plovi po oceanima u tuđe države u Italiju Grčku Albaniju Afriku i tamo se nakrcaju hrane i čine trgovinu sa narodom Ložišća tako da mnogi naši seljani su ostali bez polja i livada što jasnici nijesu imali čim da plate uzetu hranu u bon šinjorih, jer su oni uzimali tu metodu da naplate duga, ako nemožeš platiti novcem platit ćeš lozjem, i tako je bilo, i zato se je grupisalo bogatstvo širilo u rodu, porodu i u poljima, a jadan narod seljak je bio uvijek bon šinjorima rob i kmet. Sa ovakvim trgovanjem bon šinjori su imali silnu imovinu u kućama i u poljima da mnogo naše sirotinje je službovalo po njihovim kućama kao robovi za samu hranu što su danju se prehranili, ne govoreći o drugim nepravdama držeći se sa lijepim djevojkama i njihovim poštenjem da sam čuo da je i kuća Mandine Spirovice sagrađena od jednog bon šinjora što je od vela stavio njoj maramu na glavu. A svojim očima sam vidio kao djetete kako se je jedan bon šinjor htjeo da igra sa jednom siromašnom djevojkom ali šala nije uspjela bon šinjoru jer je ona imala psiće čuvariće. U doba njihovog bogatstva može se reći da malo je bio tko u Ložišću tko nije sticao njihovo bogatstvo mornari po moru, težaci u polju, sluškinje u kući, sluge za konjima, pralje oko čišćenja robe, krojačice oko šivanja robe, nadari oko čuvanja poljskih proizvoda, svak je imao svoje određeno mjesto. Nije bilo Obitelji koji nisu imali neko polje na obrađivanje na vlasništvo bon šinjora, i stog razloga su oni imali dosta svojih dnevnih i noćnih čuvara, da nebi težak se išao sa svojom porodicom obitelji preko dana ili noći najesti se smokava i nazobati grožđa. Ti nadari su bili Suić, Šalto, Jure Gluhogucin, Pave Barišin, Pilat Zampave, Ivan Cekalović Ključica, Bibak, Ivan Rade Rakela, Mate rade Rakela, Jure Domić gvozdinović, Ivan gucin Rakela iminištratur, Stipan Celaković Slučice, Mate Barišin Matoša i Jakov Simunović. Ovi su nadari i čuvari velikog bogatstva osim koji još žive, umrli su u siromaštvu. A neki od njih znali su se pretvarati u Maciće i Vukodlake u Orho Marine¹⁸ i strašili bi stari narod samo da očuvaju i umnože to bon šinjorovo imanje. Čuo sam pripovjedat ali nijesam vidio da u staro doba je bilo tih spomenutih beštija i da su palili kao Macić svićicu od stabla do stabla sad bi je vidili sad ne. Vukodlaci su to mrtvi hodili, ali nijesam nikad čuo da je koji starac ili tko vidio baš mrtvog da ide... Zato nije sve ovo za vjerovat da stoposto se može vjerovati da su ovo bili bon signora nameti i strašila da narod nebi otišao noću da se nazoblje ili da ubere krtol grožđa da svoju Obitelj zadovolji... da sačuva trećinu i polovicu svojih gospodara koji su stim imali pune bačve i kamenice od žuljevitih ruku jasnog i siromašnog Ložiškog težaka. Kotao brodovi sluge i sluškinje učinili su veliko imanje, jer kad težak nije mogao isplatiti zaduženu hranu Zato bi mu bili uzeli njegovu zemlju i ako je veći dug nego vrijedi zemlja poce (!) gospe ako vrijedi više zemlja nego je duga onda bi mu nadoknadili, tako da su stim pošlom = bon signori = imali tri djela posjeda u okružju Ložišća a četvrti ostali posjednici. Naši su stari bili vrijedni težaci a nijesu imali zemlje za

obradu i sila prilika da bude imao nešto svoje obrađene zemlje morao se je moliti istom onom koji mu je zemlju uzeo za dug i ako mu dade dobroje ako ne morao je da živi sa nadnicom. Događalo se je ito da su bon signori i to znali urediti, dobrom težaku bi bili dali dobru zemlju na obrađivanje a slabom slabu zemlju tako da slabi težak nikada nije mogao dvaput ručati već uvijek siromak pa opet siromak... Dokli nije ogranula selom agrarna reforma jadni težaci nijesu imali ni polja ni livade sve je bilo u rukama velikih posjednika koji su slatko spavali kad su im se konobe punili kamenice uljem svijetlili macići danju i noću stražarili. Ali nestalo je macića, ali nestalo je punih uljom kunbrića, puni vinom čumbrića, progledao je narod. Vlast dala zakon gdje tko radi zemlju da je zemlja onoga koji je obrađuje i stim propala ona: bon signori koja kada bi blagdanom nediljom u crkvu u fraku cilindrom dolazila siromašan narod ispred vratiju crkve učinio bi kordun sa jedne i druge strane a u sredinu bi bon signori prolazili i klimali šešišrom na pozdrav puplike koja im je klicala Bon jorno signori. Bon signori. Saluti bon signori...¹⁹

»Napomenuo sam i brodovlje Nazorovo koji su plovili i po dalekim oceanima jer su bili veliki kao Škune. Oni su po tuđim državama kupovali hranu i rasprodavali po našoj državi. Stim brodovljem i prodajom hrane sticali su veliko bogatstvo da su se množili stanove, kuće, podrume gradili, polja i livade dobavljali da su bili vlasnici trećine posjeda oko sela Ložišća.«²⁰

»I onaj vlasnik koji se je bavio plovidbom i imao svoje vlastito brodovlje bio je gospodar gladne situacije. On je vedrio i oblačio sa sirotinjom i pošto se je i tada u staro doba i u Ložišću nalazilo vlasnika škuna trabakula s kojima su plovili do Ankone i Mletaka i kupovali razne živežne namirnice i sve druge kućne potrebe. Oni su i učinili Nazorovo veliko imanje, sa lijepim i velikim kućama, dvorima, čatrnjama, makinama, podrumima za vino i ulje, pune bačve vina, prepune kamenice ulja, polja i livade od punte Tihe do gore i planine Didokovih dolaca, sve kud je ikoji zalogaj dobre zemlje bio to je bilo vlasnika skuna i trabakula. Sa propašću njihovih brodova počelo je mijenjati i posjed njihov stvarali su se i množili njihove Obitelji mlade su dali u škole i u gizdavi život, dosta zemlje ostade neobrađene slabe godine tuča ili suša Agrarna reforma naposletku pokupi svu njihovu plodnu imovinu, težaci nepružaju više dohodke, ostanu prazne i suhe bačve prešuše ogromne i velike nekada prepune kamenice Stari pomru mladi se raztrkaše stanje i kuće se nepopravlja, da jednom se je počelo ono što se ruši i ošteti nepopravljati, stim ide sve gore i na lošije. Ono što su vesla i jedra kroz godine stekla i dovukla...²¹

Vjerujem da će ovi priprosti ali zanimljivi i izvorni opisi baciti nešto više svjetla na uspon i pad obitelji Vladimira Nazora, kao i pjesnikova pisma rođacima na Braču što sam ih svojevremeno objavio.²²

Govoreći o Vladimiru Nazoru, navest ću da je Frane Pavlov u svojoj kronici zabilježio i tekst o gradnji kule i sporu oko ogradnog zida Nazorova dvorišta 1936. godine. Pavlov ne navodi da je Nazor autor te prigodne pjesme, ali to je u mjestu bilo opće poznato, a u prilog tome govori i podatak da se je pjesnik u ljeto 1936. preselio iz Zagreba u Luku Bobovišća, dograđujući očinsku kuću i gradeći kulu i spomenik od tri stupa.

Andro Jutronić komentirao je tu dugačku šaljivu pjesmu u šest pjevanja i 256 stihova, objavljenju u »Hrvatskoj straži« 1940. godine, pa ću ovdje navesti samo neke njezine istaknutije dijelove.

Na prijepisu što ga je prof. Jutronić našao na Braču stajao je datum 8. XII 1936, dok je naslov pjesme u Pavlovljevu prijepisu: »Pisma o Kuli Građenoj u Luci Bobovišća u Oktobru 1936.«

Prvo pjevanje glasi:

»Pisnik Vlado sebi kuću gradi
I vrt zida i salatu sadi
I govori Tebi Bože Hvala
Baš je lipa ova luka mala
I mirnaje (!) kao crkva sveta
Samo Zane po rivi se šeta
Parobrod je svakog jutra budi
Onda samo k njoj dolaze ljudi
Svit je mene utrošio²³ dosta
Tu ću trošit snagu ka mi osta
I bacit ću ute stare zide
Moje zadnje pare i dinare
Krunu dat ću Kuzmi kada prosi
Zete pušit ke mi Mare nosi
Jist ću uz kus bračke bravetine
Žutinicu naše Tomažine
Drugo Bože od tebe ne pitam
Neću više da se svitom skitam
Polako ću sa šćapom u ruci
Šetati se po toj mirnoj luci
Čuvat ću se vitra i nevere
Gledat kako dolaze bracere
Paron Ivan k Splitu gradu plovi
Franko rake i mušule lovi
Čenprese ću i boriće sadit
Ki će druge u srid lita hladit
A kad meni zveknu²⁴ smrtna zvona
Nosit će me do svetog Antona
Pa u grobu²⁵ tuću (!) ispod zida
Vječno snivat blizu moga dida.«

U slijedećim pjevanjima opisuje spor oko zidića što ga je Nazor bio podigao iza svoje kuće, pregradivši tako stari javni put koji je nekada vodio iz Ložišća u Luku, a tada se, pošto je izgrađen novi put na drugom mjestu, prestao upotrebljavati.²⁶

Zanimljivije nam je peto pjevanje koje govori o pjesnikovoju gradnji kule:

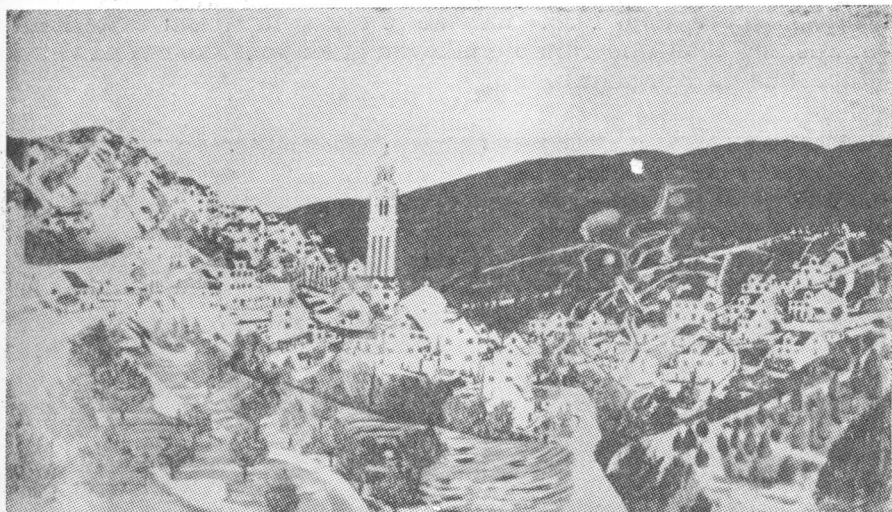
»Bože sveti, vrilo svake slave
Šta se ono diže iznad Glave
Iza kuće i vrta šjor Vlade?
Dal to ljudi ili vile grade
Toranj! Kula! Visoko na hridi
Otkud sela i kanal se vidi
Sve do Šolte i sve do Mrdulje²⁷
Kad je vedro i kad su oluje
Gori sunce, oblaci i zvijezde
Doli smrče, di se kosi gnjezde
A u moru kućice na žalu
Gledaju se kao u zrcalu.

Stoji kula brdu na vrhuncu
Iznad mora na svitlome suncu
Kao lipa, a debela žena
Kad je svakim darom okićena
Krunu ima, i na kruni merle
Ki se sjaju od rose, ka perle
Ima oči ponistrice male
Na kima su ptice zapivale
A na vrhu di se nebu smije
Žut se barjak na štandaocu vije²⁸

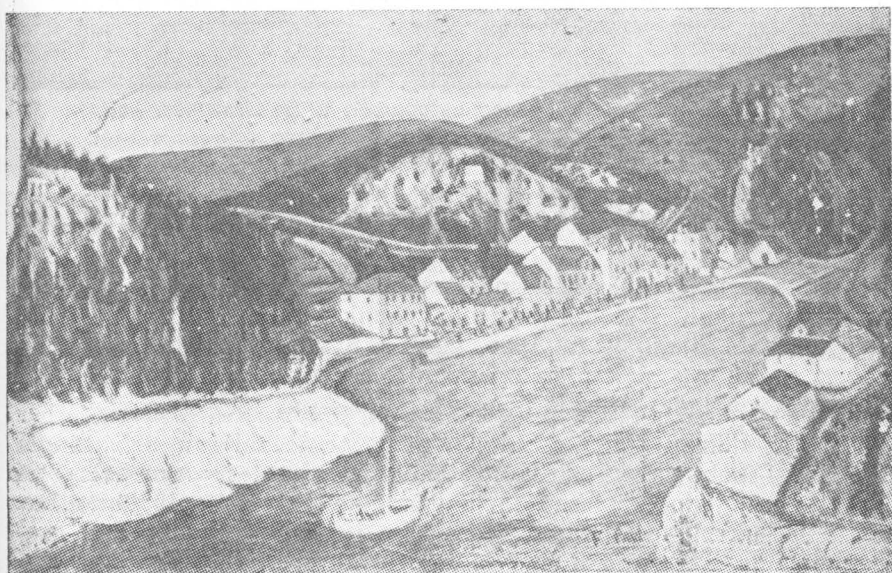
Ima most i volte i skaline
Ki te vode u one visine
Ne boi se ni žege ni bure
Jer je sav od stinja i savure²⁹
Čvrsto stoji i gleda s visoka
Sa tri svoja uvijek³⁰ budna oka
Ki to k moru iz Ložišća hodi
Da se Vladi ništa nedogodi.«

Varijante prije objavljenoga teksta pjesme i rukopisa što ga je on imao opisuje prof. Andro Jutronić u navedenoj radnji.³¹ Da je ta pjesma kružila selom u više prijepisa svjedoči i to što sam od jednoga starijeg Ložišćanina pred desetak godina slušao često mnoge stihove recitirati napamet.

Frane Pavlov privukao me najprije i prvenstveno svojim likovnim radovima, koji su široj javnosti potpuno nepoznati, premda sam uvjeren da znače određen doprinos našoj naivnoj umjetnosti. To se naročito odnosi na reljefe rađene u kamenu, a manje na njegove slike.



Frane Pavlov: Ložišća na Braču



Frane Pavlov: Luka Bobovišća

Već je svoju rukopisnu knjigu »Sahranjena sjećanja« oslikao s nekoliko ilustracija teksta, bez likovne vrijednosti. Tako je uz opis prošlosti Ložišća naslikao najstariju kućicu u tome mjestu, zatim župsku crkvu, zvonik, bratimsku kuću i spomen-križ, označivši uz svaki objekat i godinu njegove gradnje.

Uz Nazorovu anonimnu »Pismu o Kuli građenoj u Luci Bobovišća u Oktobru God. 1936.« nacrtao je sjevernu stranu Luke s nizom kuća na obali i novijim pjesnikovim gradnjama, kulom na Glavi i stupovima na Kargaduru.



Frane Pavlov: Dolazak prvog automobila u Ložišća 1930. god.

U prostranoj »konobi« njegove kamene zgrade u Ložišćima, koja mu je ujedno služila i kao brijačnica, vise i danas tri velike slike na platnu.

Jedna prikazuje Ložišća na dvjema padinama što stoje jedna naprama drugoj, s dominirajućom vertikalom Rendićeva zvonika župske crkve. Radio ju je 1935. godine. Svaka je kućica naslikana izrazito naivnim smislom za opisivanje, a ipak čitava cjelina pruža jedinstven i skladan utisak.

Druga slika prikazuje Luku u prirodnome zaljevu, s njezinom ložiškom i boboviškom stranom. Kula na Glavi i »Akropola« na Kargaduru svjedoče o tome da je slika nastala poslije 1936. godine. Autorova narativna sklonost nalazila je povoljniji materijal u građevinama nego u pejzažu koji je zahtijevao zrelija koloristička rješenja, čemu Pavlov nije bio vješt.

Sadržajno i likovno najvrednija je slika što prikazuje dolazak prvog automobila u Ložišće. Iako se ta scena odnosi na 1930. godinu kada je brački iseljenik Mate Balić, na povratku iz Amerike doveo prvi auto u selo (taj je auto zbog seoske ulice sa stepenicama valjalo vući konopima), slika je rađena tek 1951. godine, prema sjećanju i starijoj fotografiji. Vlasnik automobila, njegova obitelj i ostali seljaci poredani su pred foto-aparatom. Posebnu draž, karakterističnu za slikara naivca, pruža činjenica da Pavlov prikazuje taj predratni događaj, a na seoskom štandarcu slika zastavu s crvenom zvijezdom i spomen-reljef palim borcima do mjesne cisterne.

Zgrade su kubične, pravilno crtane, a ljudi također čvrsti u svojoj naivnoj realnosti. Zastave što vijore na vjetru daju čitavom događaju svečan i praznički značaj. Ta bi slika zaslužila da se nađe u krugu radova naših naivaca.

Svoju sklonost slikarstvu primjenjivao je Franić još prije slikajući kulise na pozornici seoskih amatera koje je sam vodio. Druge slike što ih je izradio ponijeli su sa sobom u Ameriku brački iseljenici kao uspomenu. Sam piše o svojoj slikarskoj djelatnosti:

»... Iako kad ovo pišem imam 71 godinu života u mojoj brijačnici ima lijepih i krasnih radova koje sam baš u starim godinama izradio. U mojoj brijačnici ima slika cjelog sela koju sam izradio u godini 1935 osim toga ima moj rad i slika Ložišća od prije 1935 godine u gradu Bilosci kod obitelji mog pk Brata Petra Ima jedna slika i u gradu New York kod Ivana Bradašić A jedna slika Ložišća koju sam 1946 naslikao u gradu Sacramentu Ona je kod Pave Sapunar p Ivana Mare Dorine Ona je donila korist našoj Crkvi kada se objelila od 160 Dollara Također imam u brijačnici tri slike koje sam izradio godine 1956—1957—1958 Jedna je prikaz Mate Balića kada je bio napovratku u rodno mjesto godine 1930 sa svojim Autom. Druga je pogled na selo sa ceste ispod Jure Bradasić kuće A treća je luka more u Bobovišća. Ovo sve reši moje znanje i ako nijesam to učio A mogu reći da ni vidio nijesam umjetničko slikanje. Ali dobra volja i odluka privukla me je tom poslu i nijesam smalašao i dobro i ljepo su urađene...«³²

Od svih umjetničkih djelatnosti ložiškoga poštara i brijača Frane Pavlova rečenoga Franića najoriginalnija su i likovno najvrednija ostvarenja njegovi reljefi rezani u kamenu. Tvrdi materijal bračkog kamena, u kojemu je uvijek radio izravno, bez skice i modela, ni na papiru ni u gipsu, uvjetovao je i osebujne oblike, jedan naročit naivni stil tih plitkih reljefa.

Radovi kipara naivaca na Braču, na Hvaru ili na Korčuli nisu rijetki. Ne samo obični klesari već i ostali koji u svojem poslu nemaju veze s obradom kamena hvataju se u koštac s tim tvrdim materijalom, radeći gotovo uvijek izravno u njemu.

U jednoj kući u Ložišćima nalazi se kamena kruna gustirne sva izrađena realnim i fantastičnim životinjskim likovima, remek-djelo maštovite naivne umjetnosti.

Pavlovljevi reljefi u kamenu ne odaju težnju za izradom cjelovitih umjetničkih djela, već prvenstveno ljubav u radu, u izvlačenju viđenih ili fantastičnih ljudskih i životinjskih likova iz kamena. Dokaz tome je što on nije uzimao zasebni kamen — a do toga je na Braču barem lako doći — već je obrađivao onaj kamen što mu je bio na dohvatu ruke u časovima odmora. To su bili pragovi prozora, na koji je stajao naslonjen, dovratnici kućnih vrata pred kojima je sjedio ili čak ugaono kamenje seoske ulice, podzidane s jedne strane zbog kosine terena, gdje bi također sjedio s ostalim težacima i pričao. Nije se dakle trudio da bira kamen za rad, već je radio na onome što mu je bilo u doslovnom smislu riječi na dohvatu ruke.

Najzanimljiviji je i zacijelo u povijesti kiparstva najosebujniji alat kojim je Pavlov izradio brojne svoje reljefe (ukupno desetak složenih reljefa s preko pedeset ljudskih i životinjskih likova): bile su to isključivo njegove brijačke britve! Kada bi se one u brijačnici istrošile ili oštetile, prelomio bi ih, da od oštrice ostane tek centimetar dužine, pa bi tim krnjatkom beskrajnom strpljivošću zarezivao kamen, oblikujući postepeno u plitkom reljefu razne željene prizore. Ta je tehnika i uvjetovala veoma plitke reljefe, s jasno urezanim obrisnim linijama što često imaju značaj crteža i dolaze naročito do izražaja kada svjetlo pada koso na njih.

Kako mu nije bilo stalo do cjelovitih kompozicija, već do pojedinih manjih prizora, radio je svaki prizor neovisno o drugome. Stoga, već prema tome kakav je položaj zauzimao prema pragu prozora, dovratniku kuće ili uličnome rubnom kamenu, prizori su međusobno različito okrenuti. Često je i motiv prizora tražio najbolji smještaj na uskom pragu ili dovratniku.

Na kamenome pragu prozora svoje sobe, na strani okrenutoj prema gore, izrezbario je (jer to bi bio točniji izraz nego isklesao je) lijevo zvonik i župnu crkvu pod njim. Postavio ih je dužinom praga, bez obzira na njihov stvaran međusoban položaj. Zvonik podržavaju, kao na starim freskama ili ikonama, dva kruta i primitivna anđela. Da bi postigao izbočenost reljefa nije uklanjao čitav ostali dio kamena, već samo uzak pojas što je okruživao predmete i likove, pa tako reljefi ostavljaju dojam da su utisnuti u kamenu površinu.

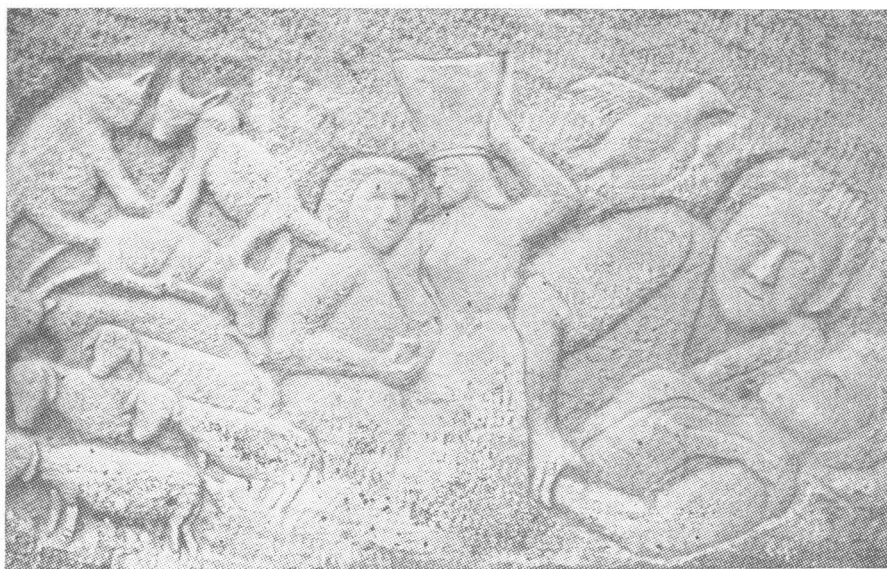
Desnu polovicu prozorskoga praga zauzima skupni obiteljski portret. Četiri muškarca i u sredini žena podbočenih ruku o bokove, prikazani do pasa i djelomično uokvireni tek označenim okvirom djeluju vrlo impresivno u svojoj priprostoj »plitkoj voluminoznosti«, sa začuđenim izrazima lica, u hijeratskoj »fotografskoj« kompoziciji.

U okviru između oba prizora uklesao je:

1956
PAVLOV
FRANJO



Frane Pavlov: Grupni portret



Frane Pavlov: Ljubavnici (dio kompozicije)

Realni obiteljski likovi i autorov potpis govore o njegovoj želji da u tvrdome kamenu otme zaboravi svoju obitelj, što je oduvijek bila jedna od osnovnih svrha portretne umjetnosti.

Na pragu drugoga prozora iste sobe izrezao je u kamenu splet od 25 ljudskih i životinjskih likova raznih međusobnih položaja. Unatoč raznim nerealnim omjerima, čitava ta malena kamena freska kao da ima neki zajednički skriveni sadržaj, koji bismo možda mogli nazvati: Život i Ljubav. Stilsku cjelinu kompozicije svjedoči ležeći par ljubavnika simetrično postavljen na jednom i na drugom kraju praga. Također godina F 1958 u sredini čitave kompozicije.

U krajnjem lijevom dijelu praga leži zagrljen mladi par. Oko njihovih glava motaju se dvije mačke u vrlo zanimljivim živim pokretima.

Slijede dva konja, od kojih je onaj bliži perspektivno veći, a dalji, u trku, manji, zatim zec pod jednim konjem i neka životinja slična ovci, ili možda i lav ili sfinga. Među njima leži, nesrazmjerno veliko, novorođenče u potpuno stiliziranim zavojima, podsjećajući tako na mumiju.



Frane Pavlov: Ljubavnici (dio kompozicije)

Od desnoga kraja prema sredini praga varijanta je ležećih ljubavnika, prikazanih samo do pasa, zatim stojeći muški i ženski par u mnogo manjem omjeru. Žena, ili djevojka, nosi na glavi vjedro, a muškarac čašu u rukama.

Slijedi čitavo stado od četiri ovce, koze te dvije mačke na nekoj ležećoj životinji.

U sredini praga, tvoreći tako monumentalnu simetriju čitave kompozicije, lik je legendarnoga a ujedno realnoga Nazorova pastira Lode. Stoji ustobočen, uspravan, s velikim štapom u ruci, kojim goni stado, s dva kaputića obučena jedan preko drugoga i nekom neodređenom kapom i s onim djetinjastim uvijek začuđenim očima — baš kako smo ga stalno sretali na cesti ili po kamenitim pašnjacima. Taj Lodin lik spaja na toj kompoziciji fantaziju sa stvarnošću, simboliku sa svakodnevicom. Smiono je prikazan bez donjih dijelova nogu, zbog uskog praga, dok je iza njegova ramena isklesana još

jedna realna glava muškarca sa šešrom, lik nekoga člana obitelji, možda brata u Americi ili kojega susjeda.

Neobična poezija spojena s naivnom simbolikom odiše tom Franičevom kompozicijom.

Na dovratniku i kućnome zidu prema ulici uklesano je nekoliko prizora. »Izrezani« kamen bijeli se i ističe svojom obradom od ostale pozadine požutjelog, rumenog i hrapavo klesanog kamena kućnoga zida.



Frane Pavlov: Pastir Loda (dio kompozicije)

Jedan prizor, potpisan godinom 1959, prikazuje Adama i Evu u raju zemaljskome. Prizor se odlikuje naivnošću praiskonski elementarnih aktova muškarca i žene, koji zajednički drže među sobom golemu jabuku. Pod njima je anđeo u molitvi, goli vrug (oličenje pučkih »macića«) i dvije životinje poput pasa, od kojih jedna grize Evu za bedro. Uz Evu se uspravila golema zmija. Vrijedno je svratiti pažnju na fizionomije muškarca, žene, anđela i vraga, koje priprosti umjetnik oblikuje potpuno individualno, postizavajući najjednostavnijim likovnim sredstvima »muškost« čovjeka i nježnu »ženskost« žene ili djevojke.

Drugi prizor prikazuje cigansku obitelj: dva muškarca tek djelomično oblikovana i dvije žene od kojih jedna doji dijete u naručju, a drugoj je ono u vreći na leđima. Manje grupe lutajućih Cigana česte su na Braču. Rasne fizionomije muških i ženskih Cigana vanredno su pogođene.

Tri slijedeća prizora na kućnome zidu odnose se na utiske iz zbjega u afričkom El Shattu, kamo je veliki dio otočkoga stanovništva pobjegao pred Nijemcima 1943. godine. Više od dvije godine proveo je s ostalim izbjeglicama u egipatskoj pustinji kraj Sueskoga kanala. Tada je na svojem šatoru naslikao Ložišća, što je privlačilo naročitu pažnju Engleza.³³



Frane Pavlov: Adam i Eva

Jednom su pošli posjetiti piramide kraj Kaira. On se zadržao nešto duže među starinama, pa su ostali otišli automobilom natrag, zaboravivši na nj. Strah što ga je podnio među drevnim grobnicama našao je kasnije odraza u jednoj piramidi i mističnom licu sfinge na reljefu kućnoga zida. To je zagonečno lice s bujnom ženskom kosom, pogleda uprta u gledaoca. I drugi prizor s muškarcem i ženom na devu reminiscencija je na boravak u egipatskoj pustinji.

Na rubnome kamenju seoskoga puta nasuprot kući, plitki reljefi su najpodložniji oštećivanju od kiše i gaženja.

Dva lika u kratkim suknjicama vjerojatno prikazuju mjesne zaštitnike sv. Ivana i Pavla. Do njih je, na drugome kamenu, lik pastirice zaogrnutе plaštem, s ovcama. Pod njima je, u velikom omjeru, sama glava nepoznatoga muškarca s vrlo jasnim individualnim crtama lica.



Frane Pavlov: Ciganska obitelj

Reljef na drugome kamenu prikazuje dječaka koji baca kamen, a pod njim, drukčije okrenutoga, lava što pandžama hvata mačku.

Na kamenu do toga izrezan je lik pastira s četiri ovce, po svemu sudeći pastira Lode.

Osim tih reljefa izradio je Frane Pavlov 1957. godine od kamena zvonik župne crkve u punoj plastici, visok oko pola metra. Gle-

dao je svaki dan s prozora svoje sobe taj vitki kićeni Rendićev zvonik i zaželio da ga sam oblikuje u kamenu. Jednako primitivnim alatom: pilicom i jednom turpijom za željezo, starim nožicama, slomljenim britvama i malenim čekićem isklesao je u bijelom bračkom kamenu čitav zvonik sa svim ukrasima, otvorenom ložom na vrhu i lukovicom kupole.



Frane Pavlov: Sfinga

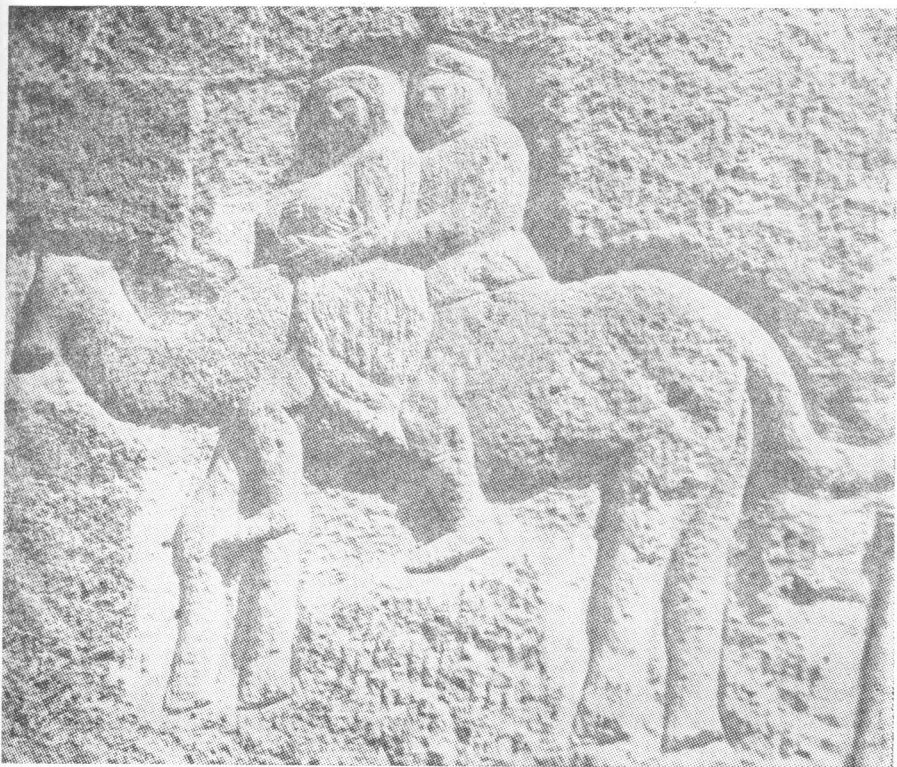
Taj je rad naročito zadivio seljane, pa ga je on poslao u Ameriku kćeri Zorki Rakela, a 1959. godine je načinio drugi jednak model.

Iako model zvonika ložiške crkve, što se i danas nalazi u njezgovoj kući, zadivljuje vještinom izrade najpriprostijim sredstvima, on nije autoru omogućavao ni maštu ni slobodno umjetničko oblikovanje, kao ostali reljefi.

O svojim kiparskim radovima veli on sam u autobiografskim bilješkama:

»... Osim ovih slika privukla me je volja da umjetnički izradim Ložiški Kapanel (!) kojeg je Novinarica Vinka Bulić godine 1939 opisala o Kanpanelu i Ložišću i nazvala Ložiški Kampanil Kraljem svih Kam-

panela... Ja sam svojim marom i dobrom voljom bez alata zauzeo se da izradim iz Bračkog kamena taj Ložiški Kampanil i zahvaleć mojem velikom ustrpljenju i volji godine 1958 mi uspije da sam ga nadvljenje mnogog naroda i to onih koji se razume u umjetnost precizno izradio. I iste godine sam ga poslao po Zori Pavlov Kovaču kad je otišao vidit svoju majku u Sakramenat mojoj kćeri Zorki Rakela u New York ---



Frane Pavlov: Prizor iz pustinje

Kako me je obradovao taj moj rad i da mi je ljepo uspio Nijesam imao mira dok nijesam i drugog izradio tako da sam i u godini 1959 učinio drugoga od istog Bračkog kamena da svak tko ga vidi hvali i kažu da je grehota da sam ostario. Osim toga se svi čude skojim alatom sam ga izradio s jednim malim mlačićem od 10 deka jednom malom pilicom što se gvoždje pila jedne nožice i dvi tri brijačke stare britve i jedna rašpa što se voždje rašpa To je sav alat skim sam dva Ložiška Kampanela izradio. Osim toga uklesao sam dosti toga u kamenje vrata moje brijačnice kao Zemaljski vrt Adama i Evu Prikaz života ciganskih: Majku Jugoslavije koja je na grobu Jugoslavena u Ell Shatt Africa Sacrafan i

jednu Piramidu Kairsku i prikaz što sam ga vidio kada sam bio u Piramidi. Ono su ljepe i krasne uspomene i tko zna gdje će izvršiti ovaj drugi Kampanil Ali nevjerujem da i još nešto neću proživiti i učiniti na koja djela nevjerujem da djeca Ložiška neće reći Ovo je učinio pk Franić kada je bio živ i kada nije imao posla u Brijačnici. Bog mu dao pokoj njegovoj duši Bio je dobar čovjek slikar umjetnik glumac režiser i poštijer i pod Konsul Ložiških iseljenika . . .»³⁴



Frane Pavlov: Reljefi na rubu puta u Ložišćima

Time završava dnevnik Frane Pavlova rečenoga Franića.

Na kraju je zapisao još neka mjesna zbivanja. Posljednja bilješka glasi: »Veljače 1960 (1961!) godine bila je blaga u zimi i studeni a ljepa i sunčana kao da je u ljetu Bajame su sve procvatale i pune su cvijeća sudise da će i ploda biti . . .«

Umro je dva mjeseca zatim, 20. travnja 1961. godine, kada je cvijet bajama već bio opao.

Smatrao sam potrebnim na ovaj način sačuvati od zaboravi neke njegove zapise i radove.

BILJEŠKE

¹ Doslovno prepisujem odlomke iz Pavlovljeva rukopisa, bez stilskih, gramatičkih i pravopisnih popravaka, iako se ne radi o izvornom lokalnom govoru, već o neuspjeloj težnji autora da piše što pravilnijim književnim jezikom.

² Frane Pavlov: Sahranjena sjećanja — Ložišće. Rukopis u obitelji. Ložišće (Brač), Str. 184.

³ Rukopis, str. 184.

⁴ Borova kora koja se lako izrezuje.

⁵ Tj. do 1914. god.

⁶ Krajem prošloga i početkom ovoga stoljeća uništila je filoksera bračke vinograde i vinogradare, koji su do tada odlično napredovali, naročito zbog te pošasti u ostaloj Evropi. Nakon toga se većina otočana odselila u Ameriku, a oni koji su ostali krčili su stare vinograde i sadili novu »amerikansku« lozu koja je zahtijevala mnogo više njege, ali je i bila otpornija prema filokseri.

⁷ Vladimir Nazor: Pastir Loda, I—II. Zagreb 1938, 1939.

⁸ Vinka Bulić: Selo Ložišće i njegov kampanil. Novo doba, Split, 11. XII 1939.

⁹ L(uka) H(alat): Naš pokojni meštar Jorio. Hrvatska straža, 1, IX 1939.

¹⁰ Stari nazivi bračkih naselja bili su od davnina u množini: Ložišća, Bobovišća, Pučišća, Selca, Mirca. U razdoblju između dva rata počeli su se upotrebljavati nazivi u jednini: Ložišće, Bobovišće i dr. I Pavlov, želeći pisati što suvremenije, piše Ložišće i Bobovišće, kao što i druge stare izvorne nazive i riječi nastoji pravopisno »pravilnije« pisati.

¹¹ Vidi također: V. Bulić: Selo Ložišće i njegov kampanil; D. Kečkemet: Ivan Rendić. Supetar 1969. Str. 335—336, 496—497.

¹² Rukopis, str. 88.

¹³ Rukopis, str. 105.

¹⁴ Rukopis, str. 125.

¹⁵ Rukopis, str. 172.

¹⁶ Rukopis, str. 70.

¹⁷ V. Nazor: Kristali i sjemenke. Zagreb 1949.

¹⁸ Macić je kopneno a orco marino(o) morsko strašilo u vjerovanju naših primoraca.

¹⁹ Rukopis, str. 56—60.

²⁰ Rukopis, str. 63.

²¹ Rukopis, str. 70.

²² D. Kečkemet: Pisma Vladimira Nazora rođacima na Braču. Školski vjesnik, Split 1969, br. 1—2, str. 31—53.

²³ U Jutronićevom prijepisu: izmučio.

²⁴ Var. breknu.

²⁵ Var. grebu.

²⁶ Zanimljivo da se taj spor obnovio prošloga ljeta, dakle nakon punih 36 godina, između dva vlasnika stare obiteljske Nazorove kuće. Jedan od njih je svake noći rušio zid, a drugi ga sutradan gradio.

²⁷ Var. Mrduje.

²⁸ Posljednja četiri stiha nedostaju u Jutronićevoj varijanti.

²⁹ Var. saure.

³⁰ Var. uvik.

³¹ A. Jutronić: Jedna Nazorova šaljiva pjesma. Mogućnosti, Split 1964, br. 1, str. 67—75.

³² Rukopis, str. 217.

³³ S. F.: U radionici barba Frane. Slobodna Dalmacija, Split, 20. VIII 1957.

³⁴ Rukopis, str. 218.